

Aiviekstes hidrocentrāle – Latvijas lielākā ūdens spēkstacija pirms Ķeguma

Indulis Zvirgzdiņš, *Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs*

Kopsavilkums. Aiviekstes spēkstacija veidota kādreizējās ūdensdzirnavās 1920. gadu otrā pusē Kalsnavas pagasta dienvidrietumu daļā. Sākumā tā piegādāja elektrību netālajām Jēkabpilij un Krustpilij, nākamajā desmitgadē arī Madonai un Gulbenei. Tika veikti lieli hidrobūvniecības darbi, uzcelta jauna spēkstacijas ēka, kas vēlāk paplašināta. Līdzās spēkstacijai kā strāvas avotam uzcelta Madonas raidstacija. Aiviekstes ūdens turbīnas strāvas iegūšanai grieza līdz 1967. gadam.

Atslēgas vārdi: elektrības ražošana un piegāde, elektrības tarifi, akciju sabiedrība.

Pirms Ķeguma uzcelšanas Latvijas lielākā ūdens spēkstacija atradās pie Aiviekstes upes. Tolaik vispār ūdens spēku elektrības ražošanai pārsvarā izmantoja Vidzemē (Abuls, Augstpriede, Brasla, Dobelnieki, Ērgļi, Jugla, Kārļi, Vaidava u.c.), citos novados strāvu vairāk ieguva tā sauktajās termoelektrostacijās. Ūdens spēkstacijas nereti veidotas agrākajās ūdensdzirnavās. 1926. gadā Latvijā darbojās 61 lielāks vai mazāks elektrības ražošanas uzņēmums. Kā ģenerators dzinējs 27 gadījumos minēts ūdensspēks, 24 – tvaika motors, 7 – sūcēģes motors, 3 – naftas motors, 1 – vēja rotors. [1] Ūdensstaciju kopjauka tolaik bija tikai ceturtdaļa daļa no iespējas tvaika motora stacijās, lielākā no kurām bija Andrejsalā Rīgā.

Dzirnavas darbojās arī Kalsnavas pagasta dienvidrietumu daļā Aiviekstes upes kreisajā krastā, 14 km pirms ietekas Daugavā, vietā, kur tā sauktajās Sacīņu krācēs īsā posmā bija liels upes kritums. Divdesmito gadu sākumā tās piederēja Eduardam Šironam, kas vēlējās veikt kādus tehniskus uzlabojumus, tāpēc aicināja palīgos sava dēla draugu Eduardu Lūsi (1890–1958).

E. Lūsis dzimis Gulbenes pusē, audzis bez tēva, vēlāk māte ar dēlu pārcēlās uz Rīgu. Tur Eduards nokārtoja 6. klases beigšanas pārbaudījumus Pētera reālskolā un mācījās arī Rīgas Tehniskajā skolā. [2] Sākumā viņš strādāja Felzera mašīnfabrikā, pēc tam Baltijas Vagonu rūpnīcas konstruktoru birojā, piedaloties pirmo Rīgā gatavoto automobiļu ražošanā. Pasaules kara laikā puisis iesauca armijā, tad ievainoja (pēc cita stāsta, viņš kā šoferis smagi traumēja labo roku automašīnas startera kloķa atsienā). Pēc atvaļināšanas no karadienesta 1917. gadā latvietis sāka darbu Viksas kalnrūpniecības un metalurģijas uzņēmumā Nižņijnovgorodas guberņā, ziemā apprecējās ar Antoniju Siliņu (1896–1980), tur arī dzimuši viņu dēli Eduards (1918) un Ēvalds (1920). 1920. gada oktobrī ģimene atgriezās Latvijā, sākumā apmešanos atrada sievas dzimtajā Smiltenes pagastā. No 1921. gada aprīlī Eduards Lūsis pusotru gadu piedalījās zemes reformas realizēšanā, sākumā kā Mērniecības daļas zīmētājs, tad kā III šķiras mērnieks Valkas apriņķī. Vēlāk neilgi Lūši vadīja veikaliņu

Pārdaugavā, Torņkalnā, tad nāca piedāvājums darboties Ogres dzirnavu sakārtošanā. Un 1925. gadā Širons tika aicināts uz Kalsnavu.

1. att. Eduards Lūsis, ap 1910. gadu.

Šķiet, Šironam nepietika līdzekļu dzirnavu uzlabošanai, domājams, ar Lūša starpniecību iesaistīts viņa Smiltenē iepazītais „Zadu” māju saimnieks Kārlis Zade (1881–?), tā nu 1925. gada 12. oktobrī pirmo vienošanos par Jēkabpils apgādi ar strāvu no Aiviekstes slēdza elektrības ražotāji Eduards Širons un Alma Zade (Kārļa Zades dzīvesbiedre). [3] Tobrīd dzirnavās darbojās viena 75 zirgspēku turbīna. Līgums rakstīts turpmākajiem 15 gadiem, ražotāji apņemas nodrošināt telpas, uzstādīt jaunu iekārtu, bet pilsēta dod līdzekļus stacijas tehnikas iegādei, izbūvē 15000 voltu sprieguma elektrolīniju Aiviekste–Jēkabpils. Šo pilsētas kredītu strāvas piegādātāji solās turpmāk pakāpeniski atmaksāt. Ražotāji garantē pirmajā gadā piegādāt 30 tūkstošus kilovatstundu, turpmākos četrus gadus – 60 tūkstošus kilovatstundu, nākošos desmit gadus pēc tam Jēkabpils saņemtās strāvas daudzumam nav ierobežojumu. Savukārt pilsēta pirmos 5 gadus maksā 16 santīmus par kilovatstundu, nākošos 10 gadus attiecīgi 27 santīmus, un šos turpmākos 15 gadus Aiviekste ir vienīgais elektrības piegādātājs Jēkabpilij. Pirmais līguma variants turpmāk mainīts, tomēr pamatprincipi saglabājās: pilsēta iegulda aizņemtus, turpmākajā laikā atgūstamus līdzekļus elektrostacijas attīstīšanā, par to saņemot salīdzinoši lētāku strāvu ar atvieglinātiem nosacījumiem. Dzirnavu īpašnieki uzstāda (par pakāpeniski atmaksājamu pilsētas naudu) strāvas ražošanas iekārtas un kā monopolisti apgādā ar elektrību Jēkabpili. Līgums tādējādi izdevīgs abām pusēm.

Nākamajā pavasarī A. Širons dzirnavas pārdeva trijiem līdzīpašniekiem – A. Zadei, E. Lūsim un arī Fricim Ansonam.

Ēkas un 13 hektāri zemes novērtēti par 6400 latiem. No tiem 2400 lati – Širona parāds Latvijas Bankai, par atlikušajiem 4000 latiem pircēji apņemas uzturēt Andžu un Annu Šironus līdz miršanai. [4] Iepriekšējā pusgadā Lūsis un Zade saistījušies ar Latviešu zemnieku savienības izdevniecības vadītāju Frici Ansonu (1899–1941), šie cilvēki turpmāk visumā noteica Aiviekstes spēkstacijas darbu. 1926. gada 26. jūnijā izveidota Rūpniecības un tirdzniecības sabiedrība „Aiviekste”, tās dibinātāji Ansons, Lūsis, Zade katrs iemaksāja pamatkapitālā 1000 latus. [5] Augustā slēgts līgums par strāvas piegādi Krustpils pilsētai. Plānotais tarifs paredzēts 34 sant./kWh apgaismošanai un 25 sant./kWh spēkam. Cena augstāka nekā Jēkabpilī, tas arī saprotams, jo līgumā ar to bija paredzēts pilsētas līdzekļu līdzieguldījums. Krustpils līgumā parādās tarifa daļījums, kas pastāvēja arī turpmāk. Lielākais patērētāju vairums tolaik tiešām elektrību galvenokārt izmantoja apgaismošanas spuldzītēs, ja tā lietota motoru darbināšanai, tad patēriņš lielāks, tāpēc kilovattunda pārdota lētāk. Skaidrs, ka elektrība iepriekš izmantota gan Jēkabpilī, gan Krustpilī, taču ūdens spēkstacija varēja nodrošināt pietiekošu un ilgākā laika posmā ne pārāk dārgu strāvu. Ap to pašu laiku Aiviekstes spēkstacija slēdza līgumu arī ar Krustpils garnizonu, apņemoties piegādāt strāvu par 36 sant./kWh. Apkārtnes zemniekiem stacija solīja strāvu par 30 sant./kWh, taču tiem bija jāpiedalās elektrolīnijas izbūvē uz savu māju. Līdzīgā attālumā kā Jēkabpils no spēkstacijas bija arī Pļaviņas, tur elektrību ražoja vietējās tvaika dzirnavās.

1926. gada 4. novembrī Rūpniecības departaments atļāva sākt Aiviekstē iekārtotās spēkstacijas darbību [6], tātad īstenots pirms vairāk nekā gada līgumā ar Jēkabpili paredzētais. Dzirnavām ūdens pieplūda pa upes labajā krastā senāk rakto metrus 350 garo kanālu, kritums pie divām turbīnām (75 un 150 zirgspēki) bija ap 2 metri.

1927. gada 19. jūlijā apstiprināti Akciju sabiedrības „Aiviekste” statūti [7]. Tās pamatmērķi – iegūt, ierīkot, izmantot ūdensdzirnavas, elektriskās spēkstacijas un citus rūpniecības uzņēmumus, ražot, sadalīt un pārdot elektroenerģiju. Sākotnēji starp akcionāriem sadalītas 1000 akcijas, katra par 100 latiem. Salīdzinoši vairāk akciju tolaik piederēja Mucenieku-Ālu dzimtai. Kurzemes piekrastes kapteinis un kuģu īpašnieks Jānis Mucenieks (1862–1920) bija atstājis lielāku mantojumu meitām Marijai un Irēnai Jūlijai. Marija Muceniece-Induse (1904–1974) pēc Natālijas Draudziņas sieviešu vidusskolas beigšanas 1924. gadā sāka studijas LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē, taču saslima. Vienlaikus ar Fr. Ansona dzīvesbiedri Augusti Ansoni (dzim. Brastiņa) viņa ārstējās Kurta Haha privātklīnikā Mežaparkā. Abas runājušas par Mucenieku mantojumu, un Ansona kundze ierosinājusi to ieguldīt jaunajā akciju sabiedrībā [8]. Krišjānis Āls (1876–1944), arī kapteinis un kuģu līdzīpašnieks, bija māsu Mucenieču mātes brālis. Ar laiku akcijas iegādājies arī māsu tēva brālis Ģirts Mucenieks (1858–1942). Tā nu nozīmīgu līdzrunāšanu spēkstacijas lietās ieguva Rojas puses jūrniece un to pēcteči. Akciju sabiedrības pirmais valdes priekšsēdētājs bija Fricis Ansons, viņš arī tajā iesaistīja vēlāko sabiedrisko lietu ministru Alfrēdu Jēkabu Bērziņu (1899–1977), tolaik aizsargu organizācijas darbinieku – abi kopā

mācījušies Latvijas Karaskolā, abi arī darbojās Zemnieku savienībā. Savai meitai Fr. Ansons devis vārdu Gaisma, viņas krusttēvs bija E. Lūsis.

1927. gada vasarā pirmās akcijas sadalītas šādi: Alma Zade – 70, Kārlis Zade – 100, Auguste Ansone – 100, Fricis Ansons – 70, Antonija Lūse – 50, Eduards Lūsis – 120, Marija Muceniece – 220, Krišjānis Āls – 100, Jēkabs Alfrēds Bērziņš – 165, Valfrīds Vīgants – 5. 1928. gada novembrī izlaida nākošās 1000 akcijas, atkal katru par 100 latiem. Tās iegādājās Krišjānis Āls – 240, Ģirts Mucenieks – 200, Fricis Ansons – 193, Irēna Jūlija Muceniece – 100, Eduards Lūsis – 94, Alma Zade – 93, Marija Muceniece – 80. 1930. gadā sadalījums mainījās, kā jaunizlaisto 4000 akciju lielākie īpašnieki sabiedrībā iekļāvās Jēkabpils un Krustpils pilsētas, vēlāk arī Latvijas Zemnieku kredītbanka, daļa privātpašnieku turpmāk samazināja savu akciju skaitu. 1938. gada decembrī akciju kopskaits 8000, tās sadalījās: Jēkabpils pilsēta – 2200, Latviešu zemnieku kredītbanka – 2000, Krustpils pilsēta – 1100, Marija Induse – 425, Eduards Lūsis – 372, Krišjānis Āls – 358, Fricis Ansons – 300, Irēna Jūlija Muceniece – 283, Ģirts Mucenieks – 283, Kārlis Zade – 265, Leonīds Svīķeris – 226, Olga Āla – 68, Alfrēds Jēkabs Bērziņš – 56, Pēteris Stakle – 40, Adele Laimiņa – 14, Jānis Pētersons – 10 [9].

Sākumā turbīnas uzstādītas vecajā laukakmeņu mūra dzirnavu ēkā, izmantots dzirnavu pievadkanāls. Ūdens pieplūdes regulēšanai taisnajā straumē tika izveidots vienkāršs aizsprosts – akmeņu dambis ar betona virsbūvi, kurā ierīkoti ar baļķiem noslēdzami vārti plostu caurlaišanai. Divdesmito gadu beigās ar pašas akciju sabiedrības spēkiem (darbus vadīja E. Lūsis) celtis jauns aizsprosts Aiviekstes galvenajā straumē. Upē izveidoja trīs betona balstus, kas metra dziļumā ielaisti dolomīta gultnē, starp balstiem iebetonēja sliksni, lai novērstu ūdens caursūkšanos. Pāri balstiem ierīkoja tiltiņu, no kura varēja regulēt koka aizbīdņus caurteces augstuma mainīšanai. Gar upes kreiso krastu trīsdesmitajos gados aizsprostā veidots speciāls plostu ceļš. Vēlāk kādreizējie strādnieki atcerējās [10], ka būvniecības darbos cilvēkam maksāti līdz 5 latiem dienā (darba ilgums 10 stundas, ik stundu gan 10 minūšu atpūta), nedēļas izmaksa notikusi sestdienas pēcpusdienā. Ja pirmdienas rītā kāds no strādniekiem ieradies pagūrains, Lūsis to sūtījis pagulēt. Taču, ja kādam tas gadījies atkārtoti, priekšnieks to atlaidis ar vārdiem: „Mums neštimmē...”.

1929. gadā izlemts celt jaunu spēkstacijas ēku. Tai vieta izvēlēta no dzirnavām uz Aiviekstes pamatstraumes pusi. Zemes paaugstinājumus ūdens straumes ierobežošanai uzbēra tā sauktās Lielās salas rietumu pusē un gar Aiviekstes kreiso krastu augšpus galvenajam aizsprostam. Pa straumi uz leju no ēkas būvvieta tika padziļināta upes gultne, radot lielāku ūdenslīmeņu starpību abpus turbīnai. Elektrocentrāles jaunās ēkas būvniecība sāka 1931. gada pavasarī, darbus vadīja inženieris, RPI absolvents Pauls Titmans. Ar viņu līgums slēgts par 85 tūkstošiem latu [11]. Spēkstacijas īpašnieki bez maksas deva cementu, dzelzs sijas un plienakmeņus (no gultnes izlauzto dolomītu), kā arī elektrisko strāvu laukuma apgaismošanai un ūdens izsūkņēšanai no būvbedres, pārējie materiāli, darbaspēks jānodrošina būvniekam. Blakus turbīnu

un ģeneratora ēkai izveidoja brīvslūžas un pakāpienveida zivju ceļu. Līdzīgi kā betonējot aizsprosta balstus, arī te būvvieta no upes norobežoja. Augšpusē pie īpašiem baļķu trijkājiem, tā sauktajiem āžiem, piestiprināja koka blankas, kas uzņēma straumes spiedienu un ūdeni novadīja apkārt būvvietai. Blanku nožogojuma iekšpusē dēļu veidnēs sabēra māla valni, tam cauri izsūcās nedaudz ūdens, ko iespējams atsūknēt [12]. Zāģmateriālus būvdarbiem gatavoja gaterī, kas darbojās dzirnavās. 1930. gada decembrī slēgts līgums ar firmu SIEMENS – par 46 000 latu tiks piegādāts ģenerators, transformators un cita iekārta.

2. att. Jaunās spēkstacijas ēkas būvbedre, 1931. gads.

3. att. Spēkstacijas ēkas celtnieki, centrā E. Lūsis.

Ēkas celtniecība pabeigta 1932. gada pavasarī, vasarā varēja iedarbināt pirmo jauno turbīnu. Vēl pēc 2 gadiem uzstādīta otra turbīna. Abas piegādāja Rīgas fabrika (metāllietuve) „G. Waldspühl”. Kad 1937. gadā uzstādīja trešo turbīnu, to kopjauca spēkstacijā bija 1750 zirgspēki. 1935. gada rudenī strāvas nodrošināšanai mazas ūdens caurplūdes gadījumos – sausums, ledus apstākļi, arī pavasara pali, kad pie augsta vispārējā ūdenslīmeņa tas paaugstinās arī turbīntelpā, vai ārkārtas bojājumu reizēs, uzstādīts 500 zirgspēku iekšdedzes dīzeļmotors. Dīzeļdzinēja darbināšanai bija jāsaņem valsts atļauja, jo degviela jāiepērk ārzemēs. Pēc tam nopirkta arī lokomobile, ko pārsvarā kurināja ar zāģētavas koksnes atlikumiem, vēlāk tai piegādāja arī kūdru no netālā Sūnu purva. Trīsdesmito gadu beigās tika arī uzceltas tā sauktās

“meža mājas” – divas 4-dzīvokļu ēkas hidrocentrāles darbiniekiem, kā arī pārvaldes ēka netālu no dzirnavām.

Sākumā galvenais strāvas patērētājs bija Jēkabpils, tad Krustpils, arī Latgales artilērijas pulks (Krustpilī), un Krustpils stacija. Tarifs – no 1932. gada sākuma Jēkabpilij strāvu piegādāja par 27 sant./kWh gaismai un 18 santīmiem spēkam, pilsētā tālākpārdodot drīkstēja prasīt līdz 45 sant./kWh gaismai, ne vairāk par 25 santīmiem spēkam [13]. Tātad strāvas piegādi atsevišķiem tiešajiem patērētājiem nodrošināja pilsēta, tā arī iekasēja samaksu.

1932. gadā iegūts jauns pastāvīgs elektroenerģijas patērētājs. Novembrī tieši līdzās spēkstacijai sāka darboties tā sauktā Madonas raidstacija, kas nodrošināja Rīgas radiofona programmas pārraidīšanu Austrumlatvijai. Sākotnēji to tiešām bija domāts ierīkot Madonas tuvumā, taču tur trūka pietiekama elektroenerģijas avota. AS „Aiviekste” bija gatava uzbūvēt pārvades līniju līdz Madonai, taču krietni lētāku strāvu (nebūtu pārvades zudumu līnijā) un bez elektroliņijas iekārtošanas izdevumiem solīja, ja abas stacijas būtu blakus. Tā nu 1932. gada vasarā pārsimts metru attālumā no dzirnavām uzcēla un iekārtoja raidstacijas ēku, kā arī uzbūvēja divus 115 metrus augstos koka antenu mastus. Līgumā ar Satiksmes ministriju (tās pārraudzībā atradās Latvijas radio) paredzēts, ka kilovatstundas cena par raidītāja apkalpošanā gadā patērētām pirmajām 100 tūkstoš kWh ir 15 santīmi, par nākošajām 100 tūkstoš kWh 13 santīmi un arī tālāk ik nākošie 100 tūkstoši par santīmu lētāki, bet tas patēriņš, kas pārsniegtu 600 tūkstošus kilovatstundu, tiktu pirktas par 5 sant./kWh [14]. Prasības raidstacijas nodrošināšanā ar strāvu bija stingras, galvenokārt to izpildīšanai tika gādāts dīzeļmotors.

Trīsdesmito gadu vidū akciju sabiedrība interesējās par iespēju līdzās spēkstacijai ierīkot Bertolē sāls (kālija hlorāta) ražotni, kam nepieciešama elektrība, sarēķināja, ka tā gadā Latvijai būtu iespējams ietaupīt ap 20 tūkstošus latu, ko pārmaksā citām valstīm par sērskociņu rūpniecībā un citur izmantoto kālija hlorātu. Kilogramma sāls saražošanai paredzēja 8–10 kWh elektrības. Tolaik Aiviekstē bija strāvas rezerves.

1935. gada rudenī sāka elektroliņijas būve no Aiviekstes Gulbenes virzienā caur Madonu, kā arī nozarojums Dzelzava – Lubāna. Šim pasākumam akciju sabiedrība aizņēmas 200 tūkstošus latu no Hipotēku bankas [15]. Kā aizdevuma ķīla minēts ne tikai nekustamais īpašums – zeme ar elektrostacijas ēkām un iekārtām, bet arī AS „Aiviekste” tiesības piegādāt strāvu Jēkabpilij, Krustpilij, tāpat Madonas raidstacijai. Lubānas apgādei ar strāvu vērtēja arī iespējamo nozarojumu no Kalsnavas caur Ļaudonu un Saikavu. Tas būtu garāks (dārgāks), taču ļautu pieslēgties lielākam skaitam zemnieku sētu, no Dzelzavas uz Lubānu līnija lielākoties gāja cauri mežiem. Ar elektrību tika apgādātas arī dzelzceļa stacijas posmā Jaunkalsnava – Gulbene. Arī uz Ļaudonu tika izveidota pārvades līnija, tāpat uz Drīksnas kūdras fabriku.

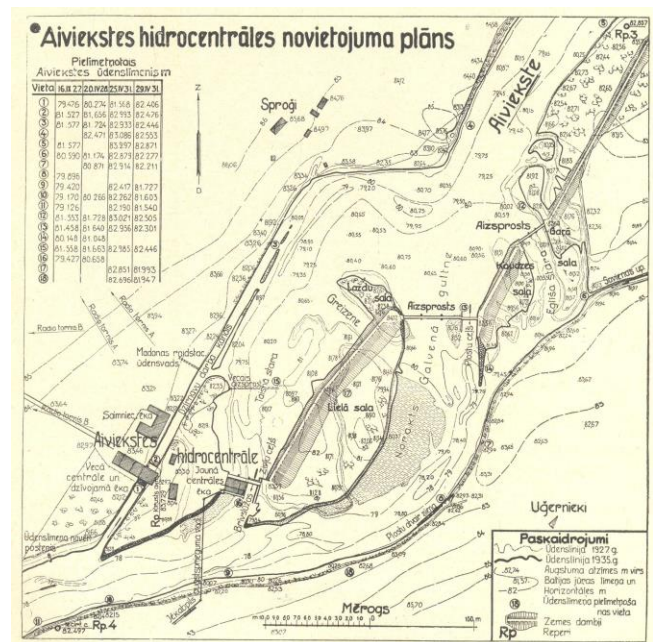
Madonai iepriekš elektrību piegādāja no 3 kilometrus attālajiem Birāniem pie Aronas upes. Turienes dzirnavās divdesmito gadu vidū turbīnu un ģeneratoru uzstādīja Andrejs Runka, kas vēlāk uzņēmumu pārdeva Pēterim Bušam. Aiviekstes pietekā Aronā daudz ūdens bija, sniegam kūstot un lietavās, pārējā laikā caurtece maza. Birānos tāpēc bija

uzstādīts arī sūcgāzes motors elektrības ražošanai ūdens nepietiekamības brīžos. AS „Aiviekste” bija ilgas un smagas sarunas ar P. Bušu par tā monopola pārtraukšanu Madonas elektroapgādē. Sarežģījumus radīja tas, ka pilsētā iekārtotās elektrolīnijas bija Buša īpašums. Tikai 1937. gada augustā akciju sabiedrība tās atpirka par 8 tūkstošiem latu. Ar Madonas pilsētu panākta vienošanās, ka Aiviekstes strāva iedzīvotājiem apgaismošanai tiks piegādāta par 40 sant./kWh (tāda cena iepriekš bija arī Bušam) un nākamajos piecos gados ik gadu kilovatstundas maksa mazināsies par santīmu [16]. Pilsētas pašvaldības iestādēm, skolām un veselības kopšanas punktam par strāvu jāmaksā puse no šās cenas, bet pilsētas ielu un laukumu apgaismošanā kilovatstundas cena paredzēta 10 santīmi. Par motoru darbināšanai tērēto strāvu madoniešiem jāmaksā 15 sant./kWh. Atšķirībā no Jēkabpils (un arī, piemēram, Gulbenes) Madonā pati akciju sabiedrība iekasēja naudu no strāvas patērētājiem. Elektrostaciju prasītos tarifus tolaik apstiprināja Finanšu ministrija, pirms tam tos izvērtēja ministrijas pārziņā esošā Tirdzniecības un rūpniecības nodaļas Elektrības padome. Apstiprināšanas reizēs vairākkārt norādīts, ka vēlams samazināt Aiviekstes tarifu elektromotoru darbināšanai, – neesot paredzama stacijas ienākumu krišanās, jo pie mazāka tarifa paredzams lielāks patēriņš.

1937. gada rudenī Aiviekstes strāvai sāka piemērot vienotākus tarifus, kas mainījās atkarībā no patērētāja rakstura un gada patēriņa [17]. Tie gan neattiecās, piemēram, uz raidstaciju, kas par kilovatstundu vidēji maksāja 9,8 santīmus. Joprojām lielākā daļa patērētāju dzīvokļos strāvu izmantoja tikai apgaismošanai. Par pirmajām simts gada garumā izmantotām kilovatstundām cena bija 36 santīmi par katru, par nākošajām 200 attiecīgi 24 santīmi un tālāk virs 300 kWh 12 santīmi. Taču šīs 100 pamata kilovatstundas nosacīti tika sadalītas 12 mēnešu garumā. Gada tumšākajā laikā (decembrī – janvārī) patēriņa norma bija ap 4 reizes lielāka nekā aprīlī – jūlijā. Dažādām iestādēm (biroji, skolas, veikali, viesnīcas, kinoteātri u.c.) pirmo 100 kWh cena bija 36 santīmi, nākošās 1000 maksāja 32 santīmus, ja gada patēriņš pārsniedza 1100 kilovatstundas, tad par pārējo jāmaksā 28 santīmi. Medicīnas iestādēs pirmās 100 kilovatstundas tāpat maksāja 36 santīmus, viss pārējais – 12 santīmus. 1938. gadā atsevišķu apmaksu noteica lauku saimniecībām. Ja gadā tērē līdz 100 kWh, tad vienas cena ir 30 santīmi, nākošās 100 kilovatstundas maksāja 20 santīmus un tās, kas gadā pārsniedza 200 kilovatstundas, maksāja 10 santīmus. Šo atviegloto lauksaimnieku tarifu gan lietoja tikai tad, ja attiecīgā saimniecība piedalījies pievada līnijas būvē. Pieņēma, ka vienas saimniecības vidējais ieguldījums tad bijis ap 150 latu. Rūpniecības uzņēmumiem (spēkam) pirmās 20 kWh mēnesī maksāja 17 santīmus, nākošās 40 attiecīgi 14 santīmus un tās, kas mēnesī pārsniedza 60 kilovatstundas, – 10 santīmus. Pie katra atsevišķa motora, elektroiekārtas drīkstēja atrasties viena spuldze, kuras patērēto strāvu apmaksāja pēc spēka tarifa. Visos šajos gadījumos izmantoja skaitītāja rādītājus, bet varēja arī izvēlēties tā saukto paušaltarifu – tad aptuvenu elektrības patēriņu noteica pēc dzīvoklī esošu spuldžu daudzuma un jaudas.

Akciju sabiedrības „Aiviekste” darbību 1937. gadā raksturo tās bilance [18]. Togad saražots mazliet vairāk nekā 2 miljoni

kilovatstundu strāvas. Kopējie ienākumi gadā nedaudz pārsniedza ceturtdaļmiljonu latu. 97,6 % no tā deva strāvas pārdošana, bet bija arī citi ieņēmumi, piemēram, par gaterī sastrādātiem kokmateriāliem. Tiešie izdevumi 187 tūkstoši latu, minēšu galvenās to daļas: 28 % – algām, 26 % – īpašuma amortizācijas izdevumiem, 16 % – būvju un iekārtu uzturēšanai, remontam, 10 % – nodokļi, 6,6 % – koncesijas maksa par strāvas piegādes tiesībām pilsētās, 4,5 % – procentu maksājumi par aizņēmumiem, pa 2 % kancelejas izdevumiem un komandējumu naudām. Nopelnīti bija 65 tūkstoši latu, tos izlietoja kredītu dzēšanai un arī izmaksai akciju īpašniekiem. Aivieksteši turpināja domāt arī par blakusražošanu. 1939. gada vasarā līdzās dzirnavām likti pamati papes fabrikas ēkai [19], kuras uzcelšanu gan pārtrauca pasaules kara sākšanās. Spēkstacijas rīkotājdirektora jaunākais dēls Ēvalds Lūsis 1944. gada pavasarī universitātes Mehānikas fakultātē aizstāvēja diplomdarbu „Būvgaldniecība pie Aiviekstes spēkstacijas” un kļuva par inženieri tehnologu [20]. Viņa projekts bija iecerēts ar iespējamu turpmāku izmantošanu, taču apstākļi mainījās.

4. att. Aiviekstes hidrocentrāles plāns.

5. att. Aiviekstes komplekss, ap 1940. gadu; centrā spēkstacijas ēkas daļa 2 turbīnām, pa labi – brīvslūžas, pa kreisi – ēkas daļa ģeneratoriem, lokomobiles novietne ar kūdras krātuvi.

Trīsdesmito gadu otrā pusē spēkstacijai sākās grūtības pieprasītā strāvas daudzuma nodrošināšanā, vasaras bija salīdzinoši sausas, iespaidu atstāja arī pakāpeniski veiktā Lubānas ezera regulēšana – Aiviekstes augšteces gultnes padziļināšana. Atsevišķu strāvas abonentu skaits bija krietni pieaudzis. Tika apspriesta iespēja kā papildus strāvas ražotni izmantot Krustpils cukurfabrikas tvaika katlus. Aprēķini rādīja, ka tas atmaksātos vienīgi cukurbiešu pārstrādes laikā, tāpēc variants atmests. 1938. gada oktobrī akciju sabiedrības vadība rosināja saslēgt Aivieksti vienotā tīklā ar topošo Ķeguma spēkstaciju [21]. Taču līdz 1940. gadam tas netika izdarīts, jo nebija iedalīti līdzekļi augstsprieguma līnijas Ķegums–Koknese–Aiviekste celtniecībai, tā izmaksātu vairāk nekā 400 tūkstošus latu. Nākotnē tika plānota līnija no Ķeguma uz Daugavpili, tad savukārt atzarojums no tās uz Aivieksti izmaksātu lētāk. 1939. gadā no Aiviekstē saražotajām 2,5 miljonu kWh 70 % iegūti ūdensturbīnās, pārējo deva lokomobile un dīzeļdzinējs. Stacijai bija ap 2000 abonentu. Patērētājiem pārdots 81,3 % iegūtās strāvas, pārējais – pašu patēriņš un zudumi [22].

Kritisks brīdis hidrocentālē pienāca 1944. gada vasarā. Vācu

okupācijas vara pirms armijas atkāpšanās vēlējās uzņēmumu iznīcināt, daļu iekārtu demontēja un aizveda uz Rīgu transportēšanai uz Vāciju. Pašu staciju bija paredzēts uzspridzināt. Daļu tehnikas strādājošie nobēdzināja turpat netālu, arī Rīgas ostā daudz ko izdevās paglābt no iekraušanas kuģī. No sapieriem Eduards Lūsis esot atpircis ar lauksaimniecības produktiem. Septembra vidū – mēnesi pēc sarkanarmijas ienākšanas, spēkstacija atsāka darboties, tobrīd svarīgs strāvas noņēmējs bija Krustpils cukurfabrika. Kad lielāki atjaunošanas darbi bija jāveic Ķegumā, arī tam elektrību piegādāja no Aiviekstes. Četrdesmito gadu otrā pusē Eduards Lūsis joprojām strādāja Kalsnavas pagastā, bija Latveņo Aiviekstes enerģorajona direktors, kura pakļautībā darbojās arī spēkstacija, kurai gan bija atsevišķs priekšnieks. Vēlāk bijušo stacijas līdztīpašnieku pārcēla darbā uz Viļāniem, tad Apī. 1950. gadu sākumā stacijā veikta rekonstrukcija, tā turpināja darboties līdz 1967. gadam. Pēc Pļaviņu HES uzcelšanas mazākās stacijas pakāpeniski slēdza. Tomēr deviņdesmito gadu pirmajā pusē stacija un hidrobūves rekonstruētas, kopš 1994. gada 22. decembra Aiviekste atkal dod strāvu Latvijai.

TABULA
AIVIEKSTES HIDROCENTRĀLES RAŽOTĀ ENERĢIJA PA GADIEM
(tūkstošos kWh) [23]

1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
72,9	176	209	247,4	282	291,1	669	998,8	1260,2	1612,8	2003,5	2427,5
1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950
2509,2	2503,8	3078,1	2418,7	2580,5	2132,6	2803,5	3052,7	3020,4	3389,2	3827,3	3834,7
1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
3973	1500	1500	2140,9	4498,7	6693,2	8833,6	8566,8	5471,2	6407,1	6014,7	5667,4
			1963	1964	1965	1966					
			4153,8	2811,2	2366,9	2362,2					

LITERATŪRAS SARAKSTS

- [1] Latvijas Valsts vēstures arhīvs, LVVA 5208. f., 1. a., 139. lieta, 1. lapa.
 [2] E. Lūša sniegtās ziņas, stājoties darbā Zemkopības ministrijas Mērniecības daļā, LVVA 1679. f., 131. a., 600. lieta, 4. lapa.
 [3] LVVA 4595. f., 5. a., 54. lieta, 383. lapa.
 [4] Turpat, 377. lapa.
 [5] LVVA 4595. f., 5. a., 65. lieta, 506. lapa.
 [6] Turpat, 362. lapa.
 [7] Ekonomists, 1927. g. 15. oktobris, Nr. 20.
 [8] I. J. Mucenieces-Baumanes (1906–2010) meitas Veltas Baumanes 11.2013. vēstule un F. Ansona dēla Ineša Ansona 8.12.2013. stāstītāis.
 [9] LVVA 4595. f., 5. a., 65. lieta, 100. lapa.
 [10] Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs, MNM19135
 [11] LVVA 4595. f., 5. a., 187. lieta, 286. lapa.
 [12] Stakle, P. Aiviekstes hidrocentrāle, Rīga 1935, 21. lpp.

- [13] LVVA 4595. f., 5. a., 54. lieta, 297. lapa.
 [14] Turpat, 252. lapa.
 [15] Turpat, 168. lapa.
 [16] LVVA 4595. f., 5. a., 187. lieta, 150. lapa.
 [17] Turpat, 118.–121. lapa.
 [18] Turpat, 50. lapa.
 [19] MNM22028
 [20] LVVA 7427. f., 1. a., 22885. lieta, 7. lapa.
 [21] LVVA 4595. f., 5. a., 54. lieta, 75. lapa.
 [22] LVVA 4595. f., 5. a., 187. lieta, 13. lapa.
 [23] MNM18915.

Indulis Zvirgzdiņš, Mg. hist. (1996, University of Latvia), Senior Searcher, Madona Museum of Local History and Art.
 E-mail: i.zvirgzdins@madona.lv

Indulis Zvirgzdiņš. Hydro Station Aiviekste – the Biggest Water Power Plant in Latvia before Ķegums

Power generation began in a water mill on the river Aiviekste, in Kalsnava municipality, in the second half of the 1920s. Electricity was supplied to the nearest towns Jēkabpils and Krustpils, with specific consumers in Krustpils being the railway station and the Latgale artillery regiment. In 1927, the joint stock company “Aiviekste” was founded, with the aim to produce, distribute and supply electrical power. At first it was made up of individuals, later the municipalities of Jēkabpils and Krustpils and the Latvian Farmers Credit Bank also joined. In 1932 a new power station building was erected, where 2 turbines were installed, and a system of dams and sluices was built. A major current consumer was the nearby radio station transmitting Riga radio programs to Eastern Latvia. Before the

Second World War, Aiviekste electricity was also supplied to Gulbene, Lubāna, Ļaudona, Madona and it was used by the farmers of the region. In the 1940s, the plant was incorporated into a shared power network with Kēgums.

Индулис Звиргздинш. Гидростанция Айвиекте – крупнейшая в Латвии до построения Кегумской гидростанции.

Во второй половине 1920-х годов началось производство электроэнергии на водяной мельнице на реке Айвиекте в Калснавской волости. Электричеством были снабжены близлежащие города Екабпилс и Крустпилс, отдельные потребители - Крустпилсская железнодорожная станция и Латгальский артиллерийский полк. В 1927 году было создано акционерное общество «Айвиекте» с целью производить, распределять и продавать электроэнергию. Первыми акционерами были частные лица, позже подключились города Екабпилс и Крустпилс, а также Латвийский крестьянский кредитный банк. В 1932 году построено новое здание электростанции, там установлены две турбины. Строились также плотины и шлюзы. Большим потребителем тока стала построенная рядом радиостанция, которая ретранслировала Рижскую программу на восточную часть Латвии. Перед началом Второй мировой войны Айвиекте снабжала электричеством также Гулбене, Лубану, Ляудону, Мадону, ток получали и окрестные крестьяне. В 1940-е годы гидростанция включена в единую сеть с Кегумской гидростанцией.